

SAFAHAT'TA İNSÂNÎ DEĞERLER

Doç. Dr. Emine YENİTERZİ*

Büyük Türk şairi Mehmed Âkif, ömrü boyunca sanatını cemiyetin hizmetine adanmış, fazilet örneği bir insandır. On beş yaşında babasını kaybetmesiyle gençliği maddî sıkıntılar içinde geçmiş, şehrin fakir bir semtinde yoksulluğun verdiği acıları tatmış, merhamet duygusu fevkalâde gelişmiştir. Bu sebeple Âkif, başkalarının dertleriyle ilgilenmeyi, insanların ıstıraplarını yüklenmeyi kendisine vazife edinmiş, toplumun bütün yaralarını şiirine taşımıştır. Osmanlı Devleti'nin son günlerinde dönemin kederlerini, cemiyet üzerindeki yıkıcı tesirlerini yakından görmüş, bu yıkıntıları çok canlı tasvirlerle, gerçekçi bir anlatımla manzumelerine aktarırken; keskin eleştirilerle düzeltme yollarını da göstermiştir.

Toplum; umumiyetle doğu âleminde yaygın olan taassup, bâtıl inançlar, cehâlet, tembellik, sebatsızlık, kendisine güvensizlik gibi kötü alışkanlık ve huylardan kurtarıp; adâlet, kahramanlık, millî haysiyet, namus, doğruluk, vefâkârlık, vatanseverlik, çalışkanlık, ümit, azim gibi fazîletleri kazandırmaya çalışan Âkif; kötü alışkanlıkları ve fazîletsizliği geri kalışımızın yegâne sebebi görmüş, maddî ve mânevî kalkınma için ilim ve teknoloji yanında insânî değerlere sınıksız sarılmayı kat'î bir prensip kabul etmiştir.

* Selçuk Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğretim Üyesi.

Korkaklık, cehâlet, tembellik, riyâkârlık, dalkavukluk gibi kusurlardan uzak; adâletli, cesur, dürüst, hamiyetperver, içinde hiç bir eziklik duymayan, kendisine güveni tam, vatan sevgisiyle dolu, îmanlı bir nesil için gençliği fazîlet gıdasıyla beslemenin gerekliliğine inanmış; insanlığın İlâhî vahiylerle teyîd edilen mukaddes mefhumlarını şiirine konu edinmiştir.

Âkif arzu ettiği nitelikteki gençliği Âsım'ın şahsında tanıtırken, “Merhum İbrâhîm Bey” şiirinde doğu ve batıyı hakkıyla bilen seçkin bir âlim olan İbrahim Bey'i; irfan ve fazîlet sahibi olmak, alçak gönüllülük, olgunluk, azim, hafifliğe düşman bir ahlâk, cömertlik, merhamet, tefekkür gibi vasıflarla örnek insan olarak tanıtır (Merhum İbrâhîm Bey, s.47)¹.

Şairimiz Safahat'ta insânî değerler üzerinde hassasiyetle dururken; Hz. Ali'nin: “Ey insan, sen kendinin küçük bir cisim olduğunu sanırsın, oysa en büyük âlem senin içinde gizlidir.” meâlindeki sözlerini ser-levha ederek insanın mahiyeti konusunu öncelikle ele alır. İnsan mahiyet itibariyle meleklerden üstündür. Kalbi İlâhî nurlara tecelligâhtır. Görünüşte küçük olan cismi Cenâb-ı Hakk'ın sanatının en güzel eseri, kudret şiirinin en güzel beytidir. İrfanı bulutlardan yıldırımlar avlar, gayretinin önünde engel tanımaz. Hikmetli düşüncesi karanlıklara meşale olur. Hürriyete âşıktır, istibdat burçlarını yerle bir eder. İlâhî teklifin emanet edildiği üstün bir cevherdir:

Senin bir nüsha-i kübrâ-yı hilkat olduğun elbet,

Tecellî etti artık; dur, düşün öyleyse bir hükmet;

Nasıl olmak gerektir şimdi ef'âlin ki, hem-pâyen

Behâim olmasın, kadrin melâikten muazzezken?

(İnsan, s.60)

İnsanın hayvan seviyesine inmemek, meleklerden muazzez olmak için nasıl olması, neler yapması, insan vasfını kazanmak için hangi değerlere sahip olmasının gerektiği sorularına cevaplar Safahat'ta peş peşe gelir.

¹ Verilen sayfa numaraları; “Mehmed Âkif Ersoy, Safahat, Haz. : Orhan Okay-Mustafa İsen, 2. Bsk. , Ank. 1992” künyeli esere aittir.

İlk olarak insan gerçek mahiyetini bulmak için yaratılış gâyesini idrak etmelidir:

Nedir dünyâyâ gelmekten garaz, gitmek midir ancak?

Velev bir anlamak hırsıyla olsun yok mu uğraşmak?

(Hatıralar, s.256)

İnsan ki, onun rûh ile insanlığı kâim,

Dâim oluyor cisminin âmâline hâdim;

Gelseydi eğer rûhunu i'lâya da nevbet

Anlardı nedir, belki, hayâtındaki gâyet.

(Geçinme Belâsı, s. 25)

İnsanlık ruha bağılyken, ruhunu cisminin hizmetine veren, dünya pazarında yalnızca dünyevî kazançlar peşinde koşan, sadece yaşamak için mücadele edenler; yaratılış gâyesinden, dolayısıyla insan olmanın üstünlüğünden uzaktır.

Hakîkî bahtiyâr ancak o âdemdir ki, dünyâdan

Giderken mâmelek nâmiyle terk eder büyük bir nâm.

(Bir Mezar Taşına Yazılmış İdi, s.108)

ifadesiyle Âkif, geçici dünya hayatını insanca yaşayıp, ömrü heder etmemeyi, bir yandan ömr-i sâni denilen âhiret hayatı için dünya tarlasına iyi ameller tohumunu ekmeyi, diğer yandan da geride miras olarak iyi bir ad bırakmayı öğütler.

Mehmed Âkif, insanı insan yapan, yücelten değerlerin başında îman cevherini zikreder:

Îmandır o cevher ki İlâhî ne büyüktür...

Îmansız olan paslı yürek sînede yükür!

(Tevhîd yâhud Feryâd, s.15)

Şairimizin îman, dolayısıyla din anlayışı sadece âhîret hayatına yönelik değil, dünya hayatında da geçerli, aktif ve temel bir unsurdur. Zira İslâmiyet cesaret ve gayret dinidir. Korkaklık, miskinlik İslâm'ın ruhuna sığmaz:

Şehâmet dîni, gayret dîni, ancak Müslümanlıktır;

Hakîkî Müslümanlık en büyük bir kahramanlıktır.

Cebânet, meskenet, dünyâda, sığmaz rûh-ı İslâm'a...

(Hatıralar, s. 259)

Din, yalnızca ferd olarak insanın değil, bütün insanlığın terakkisinde âmil bir unsurdur. Âkif, buna delil olarak cahiliyye döneminden asr-ı saadete geçen Araplar'ı gösterir. Araplar; kızını çöle gömdükten sonra pişmanlık değil, vazifesini yerine getirmenin hazzını duyan, dağdan getirdikleri taşları yontup Tanrı diye tapınan, vahşi, kaba bir kavimken; din ile fazilete, medeniyete ulaşmışlar, insanlığın doruk noktasındaki dönemini yaşamışlardır. Karanlık cahiliyye asrından yirmi beş otuz yıl sonra cehaletin yerine ilim ve irfanın sembolü Hz. Ali, zulmün yerine de adalet âbidesi Hz. Ömer ortaya çıkmıştır (Süleymâniye Kürsüsünde, s.156-157).

Bu sebeple Âkif, insanın medeniyet zirvesini yakalaması için din ve mâneviyatla beslenen ilmin gereğine inanır:

Evet, ulûmunu asrın şebâba öğretelim;

Mukaddesâta, fakat, çokça ihtirâm edelim.

(Vâiz Kürsüde, s.229)

Zira irfan, ahlâk, vicdan gibi değerler Allah korkusundan kaynaklanmıyorsa, tesirleri kalmaz; insan da, toplum da alçalmaya mahkum olur:

Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır,
Fazîlet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Yüreklerden çekilmiş farz edilsin havfi Yezdân'ın
Ne irfânın kalır te'sîri kat'iiyen, ne vicdânın.
Hayat artık behîmîdir...Hayır ondan da alçaktır.

(Hâtıralar, s.251)

Âkif; ahlâk, irfan, vicdan, fazilet gibi değerlerin din temeline dayandığı zaman gerçek mahiyetini bulacağını ifade ederken, bir konu üzerinde önemle durur: Toplumdaki din anlayışı şuurlu olmalı, din bir görenek olarak yaşanmamalı, yüce kitabımız Kur'ân yalnızca lafzen okunmayıp, mânâsı anlaşılmalı, hayata tatbik edilmelidir:

Çünkü biz bilmiyoruz dîni. Evet, bilseydik,
Çâre yok, göstermezdik bu kadar sersemlik.
"Böyle gördük dedemizden'." diye izmihlâli
Boylayan bir sürü milletlerin olsun hâli
İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!
Yoksa, bir maksad aranmaz mı bu âyetlerde?
Lafzı muhkem yalnız, anlaşılan, Kur'ân'ın,
Çünkü kaydında değil, hiç birimiz mânânın:
Ya açar nazm-ı celîlin, bakarız yaprağına;
Yâhud üfler, geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkıyla bilin,

Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!

(Süleymâniye Kürsüsünde, s.141)

Din lâykiyle anlaşılmadığı zaman cahillerin sığındığı, din maskesi altında türlü maskaralıkların ortaya çıktığı bir müessesese hâline gelir:

İşte meydanda kitap. Hem alırız, hem boşarız.

-Dara geldin mi, şerîat! Sus ulan iz'ansız!

Ne zaman câmiye girdin? Hani tek bir hayrın?

Bir kızılbaşla senin var mıdır ayırın, gayrın?

(Köse İmam, s. 103)

Hele bîçâre şerîatle nasıl oynanıyor.

“Müslümanlık bu mu yâhû” diye insan yanıyor.

.....

Karı dövmüş, boşamış...”emr-i İlâhî” ne denir!

Bunların hepsi, emîn ol ki, cehâlettendir.

(Köse İmam, s. 105)

“Edebiyat ahlâka hizmet etmelidir.” prensibini sanatına esas edinen Âkif, insânî değerler içinde **ahlâkın** yerine önemle işaret eder. Zira ahlâkın çöküşü en korkunç alçalmadır. Mânevî değerleri ölen toplumlar ölmeye mahkumdur:

Oyuncak sanmayın! Ahlâk-ı millî, rûh-ı millîdir,

Onun iflâsı en korkunç ölümdür: Mevt-i küllîdir.

(Hatıralar, s. 251)

Bir millet ilim ve teknik kuvveti olmazsa sadece ahlâkla yükselemez. Ama ilmi var da, ahlâkı yoksa o cemiyet için sonsuz bir yıkım vardır, çünkü

ahlâksızlık insanlığın ruhunu zehirleyen bir yara, vebâ salgını aratacak bir belâdır:

Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,

Ma'rifet, bir de fazîlet... İki kudret lâzım.

(Âsım, s. 374)

Kendi ahlâkıyla bir millet ölür, yâhud yaşar.

(Hatıralar, s. 257)

Cemiyetin yükselmesi için önce ahlâkî seviyenin yükselmesi gerekir:

Hâlimiz bir inhilâl etmiş vücûdun hâlidir.

Rûh-ı izmihlâlîmiz ahlâkın izmihlâlîdir.

Sade bir sözdür fakat hikmetlerin en mücmeli

Bir halâs imkânı var: Ahlâkımız yükselmeli.

Yoksa pek korkunç olur katmerleşip hüsrânımız

Çünkü hem dünyâ gider, hem din, eğer yapmazsanız.

(Hatıralar , s. 258)

Tarihimizde bir taraftan dinimiz, ahlakımız, irfanımız; diğer taraftan kılıçla desteklenen adaletimiz ve cömertliğimiz öyle bir yükseliş sergilemiştir ki, insanlık onun bir benzerini görmemiştir:

Yâd-ı fevka'l-i'tiyâdından onun târîhler;

Görmemiş benzer o müdhiş seyre, hem görmez beşer,

Bir taraftan dînîmiz, ahlâkımız, irfânımız;

Bir taraftan seyfe makrûn adlimiz, ihsânımız.

(Hakkın Sesleri. s. 179)

Milletçe kurtuluşa ulaşmak için, bu insânî değerleri yeni nesle öğretmemiz gerekir. Bu da terbiye ile olur:

Dinledin gördün a oğlum, ne bozuk terbiyemiz!

Ne yapıp yapmalı insanlığı öğretmeliyiz.

Şu bizim halkı uyandırmadadır varsa felâh,

(Köse İmam, s. 104)

Ahlâkî eğitim önce aileden başlar:

Bu cehâlet yürümez; asra bakın: asr-ı ulûm!

Başlasın terbiyeniz, âileden, oğlum.

(Köse İmam, s.106)

Anne ve baba çocuğun eğitiminde fikir ve gönül birliği içinde olmalıdır. Yoksa babası adam olsun, annesi de paşa olsun derse, ebeveynin tezâdı ortasında çocuklar harâb olur. Diğer taraftan terbiye, eğitim ve güzel örnek göstermekle gerçekleşir. Dayak bir terbiye metodu değildir. “Mahalle Kahvesi” şiirinde terbiyeden hiç nasibi olmayan biri:

Döverdiler bizi her gün de karşı koymazdık...

Ben öyle terbiye oldum... Kolay mı insanlık?

(Mahalle Kahvesi, s. 98)

derken, Âkif;

Gül değil, kıl bile bitmez sopa altında

(Âsım, s. 299)

sözleriyle bu metodun geçersizliğini dile getirir.

Çocuğun ilk eğitimini aldığı terbiye ocağı aile de Âkif'in şiirlerinde önemli yere sahiptir. Zira aile milletin temelidir. Yıkıldığı zaman imarı

mümkün değildir. Aile bozulursa, bütün millet mahvolur (Hakkın Sesleri, s. 182. “Hayât-ı âile dünyâda en safâlı hayât” sözleriyle aile hayatının güzelliğini dile getirip, evi bir cennet sarayına benzeten (Mahalle Kahvesi, s. 94) Âkif; evini bırakıp kahveye, meyhâneye giden, ailesini sefaletе düşüren sorumsuzları kınar. Böylelerini;

“Ya sizin bir yuvanız yok mu?” diyor anlaşılan,

Dişi erkek çalışan yavrulu kırlangıçlar.

(Mahalle Kahvesi, s. 100)

sözleriyle tenkid ederken; ailenin hem kadın, hem de erkeğin gayretiyle ayakta durduğuna da işaret eder.

İman, ahlâk, aile kavramları yanında Âkif’in ısrarla üzerinde durduğu, insanı insan yapan değerlerden biri de **ilimdir**. “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Zümer, 9) âyetini tefsir ederken;

Olmaz ya... Tabî... Biri insan, biri hayvan!

(Hakkın Sesleri, s. 177)

sözleriyle cahil ve âlim farkını sert bir dille ifade eder. Bir diğer şiirinde cahilin kör olduğunu, âlimin ise doğru yoldan ayrılmadığını; cahille âlimin, karanlıkla aydınlık, ölüyle diri gibi birbirine zıt olduklarını belirtir (Hasbihâl, s. 121). İlimin itibar görmediği, cehaletin yaygın olduğu cemiyette önce bölücülük baş gösterir, sonra da ahlâk bozulur:

Bu havâlide cehâlet ne kadar çoksa, nifâk

Daha salgın, daha dehşetli... Umûmen ahlâk

-“Pek bozuk!” az gelecek-nâmütenâhî düşkün!

(Süleymâniye Kürsüsünde, s. 139)

Diğer taraftan, biraz önce de belirttiğimiz gibi yalnızca ilim yeterli değildir. Âkif, ilmin; dinle ve faziletle el ele olmasından yanadır. Taştan bir

bina olan Süleymâniye Câmii'ni tasvir ederken bile, câmiin temellerinin bir kısmının medrese olması hasebiyle ilim-îman birliğine işaret eder;

Dur da Ma'bûduna yükselmek için ilme basan,
Ma'bedin hâlini gör, işte ser-â-pâ îmân!...

(Süleymâniye Kürsüsünde, s. 130)

Milletimiz son üç asırdır ilim-îman-fazilet beraberliğini kuramadığı için düşmektedir:

Bir büyük milletin evlâdıyız, oğlum, ancak;
O fazîlet, son üç asrın yürüyen ilmiyle,
Birleşip gitmedi; battıkça da ümmet cehle,
Bünyevî kudreti günden güne meflûc olarak,
Bir düşünüş düştü ki: Davransa da, sarsak sarsak.

(Âsım, s. 375)

Âkif, ilim-îman-ahlâk bütünlüğünü sağlamak için milletçe ihtiyacımız olan hasletleri de belirtir. Bunlar; ümit, azim, çalışkanlık, sorumluluk duygusu, hürriyet, adalet, merhamet, doğru sözlülük, utanma ve sabır gibi değerlerdir. Öncelikle her konuda başarıya ulaşmanın ilk şartı **ümittir**. "Kâfirlerden başkası Allah'ın inayetinden ümidi kesmez." (Yûsuf, 87) âyetini tefsir ederken; sebepleri görmeyerek ümitsizliğe düşmenin küfürden, şirkten daha alçak, daha lanetli, daha çirkin olduğuna işaret eder:

Ye's öyle bataktır ki; düşersen boğulursun.

Ümmîde sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!

Azmiyle, ümîdiyle yaşar hep yaşayanlar;

Me'yûs olanın rûhunu, vicdanını bağlar

Lânetleme bir ukde-i hâtır ki: Çözülmez...

En korkulu cânî gibi ye'sin yüzü gülmez!

Mâdâm ki alçaklığı bir, ye's ile şirkin,

Mâdâm ki ondan daha mel'un, daha çirkin

Bir seyyie yoktur sana; ey unsur-ı îman,

(Hakkın Sesleri, s. 174)

Ümitsizliğin sebebi her ne olursa olsun, sonucu daima tembellik ve hüsrandır (Vâiz Kürsüde, s. 234). Zerrece îmanı olan kişi ümidini kaybetmemeli, ye'se düşmemelidir (Süleymâniye Kürsüsünde, s. 152).

Ümidi hayata geçirecek olan duygu da **azimdir**. İnsan amacını tespit ettikten sonra yılmadan çalışmalı, azminden feragat etmemelidir. Âkif, Azim başlıklı şiirinde, Sa'dî'den bir hikâye naklederken, çocuğunu kaybeden babanın ye'se düşmeyerek; ümitle, azimle evladını aramasını, bulmaya olan inancını ve sonunda gayesine ulaşmasını anlatır:

Karşımda ne görsem, "O!" dedim geçmedim aslâ.

Aldatsa da tahmînimi binlerce heyûlâ,

Azminde fütûr eylemedim, ye'si bıraktım...

Mâdâm ki dünyâdadır elbet bulacaktım...

(Azim, s. 52)

Azimle çalışmanın sonunda her müşkül halledilir:

Varmak istersen - diyor Sa'dî - eğer bir maksada,

Tuttuğun yollar tükenmekten muarrâ olsa da;

Şedd-i rahl et, durmayıp git, yolda kalmaktan sakın!

Merd-i sâhib-azm için neymiş uzak, neymiş yakın?

Hangi müşküldür ki, himmet olsun, âsân olmasın?

Hangi dehşettir ki insandan hirâsân olmasın?

İbret al erbâb-ı ikdâmın bakıp âsârına:

Dağ dayanmaz erlerin dağlar söken ısrârına.

(Durmayaalım, s. 20)

Tembelliğe yönelik, yanlış bir tevekkül inancıyla insan elini kolunu bağlamamalı, her işin başında azme sarılmalı, çalışmalı, tevekkül de insanın azmini destekleyen bir unsur olmalıdır (Vâiz Kürsüde, s. 219).

Çalışmadan her şeyi kadere yüklemek veya tevekküle sığınmak miskinliktir. Tevekkülle atâlet karıştırılmamalıdır (Vâiz Kürsüde, s. 215, Azimden Sonra Tevekkül, s. 394). Gerçeği arama duygusu, **çalışmak** insana yaratılıştan verilen bir huydur, fitrîdir. Tembellik ise yaratılış kanununa aykırıdır, isyandır. İnsanlık iddiasında bulunanlar durmadan çalışmalıdır (Hasbihâl, s. 120). Ebediyyen var olmak isteyen insan; yorulmak bilmeden düzenli çalışmalı, alın teri dökmeyi düstur edinmelidir:

Bekâyı hak tanıyan, sa'yi bir vazîfe bilir;

Çalış çalış ki, bekâ sa'y olursa hakkedilir.

(Vaiz Kürsüde, s. 203)

Âkif, çalışmanın gerekliliği konusunda; “İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. “(Necm, 39) âyetini delil gösterir:

“Leyse li'l-insâni illâ mâ seâ” derken Hudâ:

Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha;

Davran artık kârbânın arkasından durma, koş!

Mahvolursun bir dakikan geçse hattâ böyle boş.

(Durmayaalım, s. 21)

Milletçe geri kalışımızın tek sebebi daldığımız miskinlik uykusudur. Bizi bu durumdan kurtaracak tek yol da çalışmaktır:

Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete râm ol

Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol.

(Yeis Yok, s. 392)

Cemâat intibâh ister, uyanmaz gizli yaşlarla!

Çalışmak!.. Başka yol yok, hem nasıl? Canlarla, başlarla

(Umar mıydın, s. 387)

Âkif, insanı insanlık dairesine dahil eden bir başka değer de, **sorumluluk** duygusu olduğunu belirtir. Milletimiz kendisini saran hissizlikten; başkalarının derdine, zulme olan ilgisizlikten kurtulmalıdır. "Neme lâzımcılık" bizim en büyük kusurlarımızdandır (Vâiz Kürsüde, s. 225). "Kim Müslümanlar'ın derdini kendine mal etmezse onlardan değildir." hadisini konu edindiği şiirinde, sorumluluk duygusu taşımayanların değil Müslümanlık, insanlıktan çıktığını belirtir (Hatıralar, s. 253). Bizim gerçek hasletimiz insanları iyiliğe yöneltmek, kötülüğü engellemektir. Zira haksızlığa göz yumulduğu vakit, bir kişiye gelen darbe toplumu sarsacak kuvvete ulaşır (Hakkın Sesleri, s. 179-180). Bu yüzden haksızlığın en küçüğüne karşı koymalı, zulme geçit vermemek için amansız bir mücadele içinde olmalıdır:

Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim.

Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.

Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım:

Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırırım.

(Âsım, s. 334)

İnsanın, gerçek mahiyetini bulabilmesi için şart olan bir diğer unsur da **hürriyet** duygusudur. Kölelik tasmasına mahkum olanlar insan olmanın gereğini yerine getiremezler. İstiklal Marşımız'da; "Ben ezelden beridir hür

yaşadım, hür yaşarım.” sözleriyle kükreyen Âkif, Safahat’ta da aynı fikri teyid eder:

Doğduğumdan beridir âşığım istiklâle

Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.

Yumuşak başlı isem, kim demiş uysal koyunum?

Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boynum.

(Âsım, s. 334)

Âkif, adalet kavramını da şiirine taşımış; “Kocakarı İle Ömer” şiirinde adaletin timsali Hz. Ömer’le ilgili bir kıssayı dile getirmiştir. Özellikle yöneticilerin adaletten ayrılmamalarını öğütler, zulmün her türlüsüne karşı olduğunu belirtir:

Zulmü alkışlayamam, zâlimi aslâ sevemem;

Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.

(Âsım, s. 334)

Zalim İran Şahı Muhammed Ali Şah’ın zulmünü anlattığı şiirde Âkif, merhamet duygusunun da doğrudan insanlığın bir parçası olduğuna işaret eder:

Nasîbin yok mudur bir parça olsun âdemiyetten?

Nasıl aldırıyorsun yükselen feryâda milletten?

(Acem Şahı, s. 65)

Cemiyette özellikle ihtiyarlara, kadınlara ve çocuklara merhamet göstermek insanlık gereğidir:

Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!

İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler; bunlar

Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;

Yoksa, insanlığı bilmem nasıl anlar insan?

(Köse İmam, s. 105)

Dürüstlük, doğru sözlülük de insanlığın bir şiarıdır:

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:

Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek!

(FâtiH Kürsüsünde, s. 192)

İnsanlığın fevkalâde değerli bir diğer meziyeti de **sabırdır**. İnançlı bir insan birkaç günlük dünya hayatının ötesinde ebediyet sabahının ne âlemleri olduğunu bilir (Tevhîd Yâhud Feryâd, s. 15), zorluklara tahammül eder, isyana ve ümitsizliğe düşmez, azmi elden bırakmaz:

Senin bu yaptığın Allah'a karşı isyandır;

Asıl felâkete sabreleyenler insandır...

(Selmâ, s. 45)

Neticede görüldüğü gibi Âkif, insanı insan yapan, milletleri selâmete götüren insânî değerler olan; îman, ahlâk, terbiye, aile, ilim, ümit, azim, çalışmak, sorumluluk duygusu, hürriyet, adalet, merhamet, doğru sözlülük ve sabır gibi mefhumları şiirine konu edinmiş, buhranlarımıza bugün de geçerliliğini koruyan çözümleri çok açık bir dille ifade etmiştir. Sözlerimize Âkif'in mısralarıyla son veriyoruz:

Çalış, dünyâda insan ol, elindeyken henüz dünyâ;

Öbür dünyâda insanlık değilmiş yağma, gördün ya!

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..